

8. Уголовное право России : [учеб.-практ. пособие] / под общ. ред. Р.А. Адельханяна, А.В. Наумова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2004. – 725 с.
9. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации (постатейный) / [В.К. Дуюнов и др.]; отв. ред. Л.Л. Кругликов. – М. : Волтерс Клувер, 2005. – 1080 с.
10. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / отв. ред. В.М. Лебедев. – М. : Юрайт-Издат, 2004. – 917 с.
11. Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1917–1918 гг. – М. : Управление делами Совнаркома СССР, 1942. – 1483 с.
12. Руководящие начала по уголовному праву РСФСР [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sssr7311.htm>.
13. Уголовный кодекс Украины от 05.04.2001 г. № 2341-III // Ведомости Верховной Рады Украины. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
14. Трахтеров В.С. Вменяемость и невменяемость в уголовном праве (исторический очерк) : [учеб. пособие] / В.С. Трахтеров. – Х. : Украинская юридическая академия, 1992. – 83 с.
15. Уголовный Кодекс Франции 1810 г. // Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран: Новое и новейшее время. – М. : Юрайт, 1999. – 556 с.
16. Таганцев Н.С. Русское уголовное право : [лекции] / Н.С. Таганцев. – М., 1994. – Т. 1 : Общая часть. – 145 с.
17. Куц В.М. Теоретико-прикладні аспекти проблеми суб'єкта злочину / В.М. Куц // Вісник Університету внутрішніх справ. – 1996. – Вип. 1. – С. 17–23.
18. Новітній українсько-російський словник : [близько 60 000 слів] / за ред. Л.М. Пелепейченко. – Х. : Прапор, 2002. – 1085 с.
19. Зубков М.Г. Сучасний російсько-український, українсько-російський словник. – 3-тє вид., випр. і доп. – Х. : Веста ; Ранок, 2005. – 720 с.
20. Васильев А.А. Проблемы осудности у кримінальному праві : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / А.А. Васильев ; Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2005. – 222 с.
21. Уголовное право Украины. Общая часть : [учебник для студ. юрид. вузов и фак-тов] / М.И. Бажанов, Ю.В. Баулин, В.И. Борисов и др. – 2-е изд., перераб. и доп. – Х. : Право, 1999. – 400 с.
22. Шершень Н.В. Историко-правовая характеристика невменяемости в уголовном праве / Н.В. Шершень // Соціально-економічні та правові аспекти трансформації українського суспільства : матер. XVIII Всеукр. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів і молодих вчених (м. Донецьк, 23–24 травня 2014 р.) : в 2 т. – Донецьк : ДонУЕП, 2014. – Т. 2. – С. 13–17.

ШУЛЬГА А. М.,

кандидат юридичних наук, доцент,

професор кафедри кримінального права та кримінології

(Харківський національний університет внутрішніх справ)

УДК 343.3/7(477)

ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИННОГО ЗАБРУДНЕННЯ АБО ПСУВАННЯ ЗЕМЕЛЬ (СТ. 239 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ)

Статтю присвячено проблемі кваліфікації злочинного забруднення або псування земель. У ній розглянуто та проаналізовано об'єктивні й суб'єктивні ознаки складу злочину, передбаченого ст. 239 Кримінального кодексу України. Зроблено висновок про те, що наявність усіх елементів складу злочинного забруднення або псування земель є єдиною юридичною підставою настання кримінальної відповідальності за це суспільно небезпечне діяння.

Ключові слова: кваліфікація, злочин, забруднення або псування земель, об'єктивні ознаки складу злочину, суб'єктивні ознаки складу злочину, юридична підстава кримінальної відповідальності.

Стаття посвящена проблемі кваліфікації преступного загрознєння или порчи земель. В ней рассмотрено и проанализировано объективные и субъективные признаки состава преступления, предусмотренного ст. 239 Уголовного кодекса Украины. Сделан вывод о том, что наличие всех элементов состава преступного загрознєння или порчи земель является единственным юридическим основанием наступления уголовной ответственности за это общественно опасное деяние.

Ключевые слова: кваліфікація, преступление, загрознєння или порча земель, объективные признаки состава преступления, субъективные признаки состава преступления, юридическое основание уголовной ответственности.

The article devoted to the qualification of the criminal contamination or deterioration of land. The objective and subjective features of formal components of crime provided by article 239 of the Criminal Code of Ukraine are examined and analyzed. It is concluded that the presence of all the features of formal components of the criminal contamination or deterioration of land is the only legal basis for criminal liability for this socially dangerous act.

Key words: qualification, crime, contamination or deterioration of land, objective features of formal components of crime, subjective features of formal components of crime, legal basis of criminal liability.

Вступ. Будь-яке злочинне діяння повинне бути покаране відповідно до чинного кримінального законодавства. Між вчиненням злочинном і покаранням проміжною ланкою є кримінальна відповідальність. При цьому покарання виступає лише формою реалізації кримінальної відповідальності. Тобто первинним правовим наслідком вчинення злочину виступає саме кримінальна відповідальність, яка виражає насамперед негативне ставлення держави й суспільства до злочину та злочинця. Тому основна проблема у правозастосовній сфері – це реалізація відповідної кримінально-правової норми Особливої частини (ст. 239) Кримінального кодексу (далі – КК) України у випадку вчинення конкретного суспільно небезпечного діяння.

Вирішенням проблем кримінальної відповідальності за злочинне забруднення або псування земель займалися та займаються такі провідні вчені: В.І. Андрейцев, Ю.С. Богомяков, М.М. Бринчук, Т.Д. Бушуєва, В.П. Владимиров, С.Б. Гавриш, Н.С. Гавриш, П.С. Дагель, О.В. Дубовик, Є.Н. Жевлаков, О.С. Колбасов, З.Г. Корчева, С.М. Кравченко, У.Я. Крастиньш, Б.М. Леонтьєв, Н.О. Лопашенко, Ю.М. Ляпунов, В.К. Матвійчук, В.Л. Мунтян, П.С. Матишевський, В.О. Навроцький, В.В. Петров, Л.Ф. Повеліцина, Б.Г. Розовський, Н.І. Тітова, Ю.С. Шемшученко, Н.Г. Шимбарєва, М.В. Шульга та інші.

Постановка завдання. Метою статті є встановлення та з'ясування об'єктивних і суб'єктивних ознак складу злочинного забруднення або псування земель як єдиної й достатньої юридичної підстави кримінальної відповідальності за забруднення або псування земель.

Результати дослідження. Кримінальна відповідальність вважається найсуворішим і найдієвішим видом юридичної відповідальності. У теорії кримінального права поняття кримінальної відповідальності розуміється по-різному. Так, одні вчені вважають, що кримінальна відповідальність – це обов'язок особи відповідати за скоєний нею злочин [1, с. 25, 96; 2, с. 39; 3, с. 17]. Інші криміналісти розглядають кримінальну відповідальність як обов'язок, який покладено на особу кримінальним законом, не вчиняти злочини [4, с. 73]. Треті вважають, що кримінальна відповідальність – це реальне застосування кримінально-правової норми, виражене в негативній оцінці державою в особі судових органів поведінки особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, і в застосуванні до неї заходів державного примусу [5, с. 103; 6, с. 39–40]. Деякі інші вчені стверджують, що кримінальна відповідальність – це передбачене Кримінальним кодексом держави обмеження прав і свобод особи, яка вчинила злочин, що індивідуалізується в обвинувальному вирокі суду та здійснюється спеціальними органами виконавчої влади держави [7, с. 29]. Ще одна група науковців роблять висновок про те, що кримінальну відповідальність слід визначати як передбачені кримінальним законом негативні наслідки, які покладаються судом на особу, яка скоїла злочин, виражені в самому факті засудження та в більшості випадків – виконання покарання або засудження, пов'язаного з призначенням покарання [8, с. 190; 9, с. 97–103]. Остання позиція вбачається найбільш повною та обґрунтованою. Також існують інші точки зору щодо розуміння кримінальної відповідальності.

Кримінальна відповідальність за своєю соціально-правовою суттю являє собою реакцію держави на вчинення особою злочинного діяння. Вона відображається в певному правозастосовному акті

держави – обвинувальному вироку суду. Тобто кримінальна відповідальність як самостійний вид юридичної відповідальності означає, що особа, яка є винною в скоєнні злочину, зобов'язана відповідати перед державою та суспільством за цей злочин, відповідно до вимог закону про кримінальну відповідальність.

Кримінальна відповідальність має свої початковий і кінцевий моменти. Так, відповідно до рішення Конституційного Суду України від 27 жовтня 1999 р., яким дано офіційне тлумачення ч. 3 ст. 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканість), кримінальна відповідальність настає з моменту набрання обвинувальним вироком суду законної сили. А вже моментом припинення кримінальної відповідальності необхідно вважати зняття або погашення судимості (ст. 88 КК України). При цьому притягнення до кримінальної відповідальності як стадія кримінального переслідування починається з моменту пред'явлення особі обвинувачення у вчиненні злочину [10].

Кримінальна відповідальність настає лише за наявності сукупності об'єктивних і суб'єктивних підстав. Такими підставами, згідно з ч. 1 ст. 2 КК України, вважається вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого Особливою частиною чинного КК України. Вичерпний перелік усіх злочинних діянь міститься саме в Особливій частині КК України. Серед таких знайшла своє місце також норма про заборону забруднення або псування земель (ст. 239 КК України).

Склад злочину слугує юридичною підставою притягнення особи, винної у вчиненні суспільно небезпечного діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, до кримінальної відповідальності. «Підстава» з філософської точки зору – це необхідна умова існування певного явища. Тобто визначити підстави кримінальної відповідальності – означає з'ясувати питання, чому особа повинна відповідати за вчинене. Склад злочину – це не лише реально існуюча сукупність, а й певна система ознак, які передбачаються законом про кримінальну відповідальність і визначають, яке суспільно небезпечне діяння є злочинним. Структурний характер складу злочину має принципове значення для кваліфікації злочинів.

Склад злочину, передбаченого ст. 239 КК України, характеризується своїми індивідуальними, особливими об'єктивними та суб'єктивними ознаками. Так, відповідно до законодавчого визначення, злочинне забруднення або псування земель має дві частини. Частиною першою передбачена відповідальність за забруднення або псування земель речовинами, відходами чи іншими матеріалами, шкідливими для життя, здоров'я людей або довкілля, внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля. Частина друга передбачає відповідальність і покарання за діяння, передбачені в першій частині, що спричинили загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки.

Для більш вдалого практичного застосування норми, передбаченої ст. 239 КК України, необхідно здійснити юридичний аналіз усіх об'єктивних та суб'єктивних ознак складу такого злочину. Треба наголосити, що встановлення всіх юридичних ознак складу цього злочину дозволить створити юридичну основу для притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності, а відтак – піддати їх справедливому покаранню за вчинення злочинного забруднення або псування земель.

Першим і визначальним елементом складу злочинного забруднення або псування земель є основний безпосередній об'єкт. Таким об'єктом виступає встановлений порядок охорони, раціонального використання й відтворення землі як основного національного багатства народу та самостійного одного з найважливіших елементів довкілля. Саме такий об'єкт визначає місцезнаходження цього злочину в розділі VIII «Злочини проти довкілля».

Додатковим безпосереднім об'єктом є життя, здоров'я людей, нормальний стан інших об'єктів довкілля (води, атмосферного повітря, тваринного й рослинного світу). Це постає із самого формулювання диспозиції ст. 239 КК України. Так, ч. 1 ст. 239 КК України передбачає забруднення або псування земель речовинами, відходами чи іншими матеріалами, шкідливими для життя, здоров'я людей або довкілля, внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля. Частина 2 ст. 239 КК України передбачає відповідальність за діяння, передбачене ч. 1 цієї норми, що спричинили загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки. Відповідно, порушення встановленого порядку охорони, раціонального використання й відтворення землі як одного з найголовніших елементів довкілля спричиняє шкоду життю та здоров'ю людей чи довкіллю в цілому.

Злочин має предметний характер. Предметом виступає поверхневий родючий ґрунтовий шар земельної ділянки. Однак земля розглядається в декількох аспектах. По-перше, Земля як планета солярної системи, її невід'ємний елемент. По-друге, земля як об'єкт природи, що створений без участі людини, існує незалежно від волі людини, проте має вплив на її життя через свою особливість (земля

містить корисні копалини, на землі знаходяться водні об'єкти, тваринний і рослинний світ). По-третє, земля як об'єкт господарювання, основний засіб виробництва в сільському та лісовому господарстві. По-четверте, земля як певна територія держави, регіону, області, району, населеного пункту тощо. Правове значення в контексті ст. 239 КК України має другий аспект, проте з ним логічно пов'язані також інші аспекти.

Головною частиною землі, яку використовує людина, є поверхневий родючий шар ґрунту. Він містить усі необхідні органічні речовини, завдяки яким ґрунт має властивість родючості. Саме родючість ґрунтів зумовлює рівень продуктивності земель, їх господарську значимість і вартість.

Відповідно до цільового призначення всі землі поділяються на такі види: 1) землі сільськогосподарського призначення; 2) землі житлової та громадської забудови; 3) землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення; 4) землі оздоровчого призначення; 5) землі рекреаційного призначення; 6) землі історико-культурного призначення; 7) землі лісгосподарського призначення; 8) землі водного фонду; 9) землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення. Земельні ділянки кожної категорії земель, які не надані у власність або користування громадянам чи юридичним особам, можуть перебувати в запасі. Предметом злочину, передбаченого ст. 239 КК України, виступає саме поверхневий ґрунтовий шар земель будь-якої категорії.

Об'єктивна сторона злочину характеризується наявністю трьох обов'язкових ознак: 1) суспільно небезпечного діяння у формі забруднення або псування земель; 2) суспільно небезпечного наслідку у вигляді фактичної зміни якісного стану земель, якщо при цьому було створено загрозу життю та здоров'ю людей або довкіллю, а за кваліфікованою ч. 2 ст. 239 КК України – спричинення реальної шкоди життю та здоров'ю людей або довкіллю; 3) необхідного причинного зв'язку між суспільно небезпечним діянням та суспільно небезпечними наслідками. Відповідно, можна стверджувати, що цей злочин має матеріальний склад, що обов'язково потребує встановлення факту настання суспільно небезпечних наслідків. Відсутність зміни якісного стану земель, якщо при цьому було створено загрозу життю та здоров'ю людей або довкіллю, а за кваліфікованою ч. 2 ст. 239 КК України – спричинення реальної шкоди життю та здоров'ю людей або довкіллю, тягне лише настання адміністративної відповідальності за ст. 52 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Визначаючи ступінь тяжкості злочину, необхідно враховувати характер вчинених дій та наслідки, що настали: ступінь забруднення землі, надр, вод, атмосферного повітря чи іншого шкідливого впливу на них; вид і кількість небезпечних речовин, що потрапили в природне середовище; кількість людей, які постраждали; кількість тварин або риби, що загинули; розмір заподіяної довкіллю шкоди тощо.

Терміни «забруднення» та «псування» в контексті цієї статті означають, по-перше, діяння, по-друге, наслідки. Так, згідно із Законом України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» забруднення земель – накопичення в ґрунтах і ґрунтових водах внаслідок антропогенного впливу пестицидів та агрохімікатів, важких металів, радіонуклідів та інших речовин, вміст яких перевищує природний фон, що призводить до їх кількісних або якісних змін. Псування земель – це порушення природного стану земель, яке здійснюється без обґрунтованих проектних рішень, погоджених і затверджених в установленому законодавством порядку, забруднення їх хімічними, біологічними та радіоактивними речовинами, у тому числі тими, що викидаються в атмосферне повітря, засмічення промисловими, побутовими та іншими відходами, неочищеними стічними водами, порушення родючого шару ґрунту, невиконання вимог встановленого режиму використання земель, а також використання земель у спосіб, що погіршує їх природну родючість [11].

У якості забруднювачів можуть виступати будь-які небезпечні для людини чи довкілля хімічні, біологічні, бактеріологічні, фізичні, радіаційні речовини або матеріали, а також відходи виробництва й життєдіяльності людини. Це саме постає з формулювання, передбаченого в ст. 239 КК України.

Кримінальна відповідальність за забруднення або псування земель буде наставати лише за наявності порушення спеціальних правил поводження з різноманітними небезпечними забруднювачами, шкідливими для людини або довкілля. Таке порушення може бути вчинене шляхом як дії, так і бездіяльності. Найчастіше воно має форму дії.

Злочин має матеріальний склад. Він вважається закінченим із моменту погіршення якісного стану земель у результаті забруднення або псування, якщо це створило небезпеку життю та здоров'ю людей або довкіллю, а за кваліфікованим складом – загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки.

Створення небезпеки для життя і здоров'я людей має місце в разі, коли забруднення навколишнього природного середовища чи вчинення інших протиправних дій могло призвести до загибелі хоча б однієї людини, масових захворювань людей, зараження хоча б однієї людини епідемічним або інфекційним захворюванням, зниження тривалості життя чи імунного захисту людей, відхи-

лень у розвитку дітей тощо, відповідно до п. 7 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 17 (далі – ППВСУ № 17) [12].

Іншими словами, створення небезпеки – це такі зміни в об'єкті кримінально-правової охорони, які свідчать про реальність настання суспільно небезпечних наслідків, означених у диспозиції норми під час здійснення об'єктивної сторони складу злочину. Створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи довкілля полягає в наявній реальній загрозі життю та здоров'ю людини чи довкіллю під час забруднення або псування земель речовинами, відходами, іншими матеріалами, шкідливими для людини або довкілля. При цьому треба мати на увазі, що створення загрози в теорії кримінального права визнається самостійним видом суспільно небезпечного наслідку [13, с. 123].

Суб'єкт злочину може бути як загальним, так і спеціальним. Таким суб'єктом може бути особа, на яку покладено обов'язок дотримуватися спеціальних правил для запобігання забруднення або псування земель. Хоча при цьому не виключається можливість притягнення до кримінальної відповідальності також загального суб'єкта в разі завдання ним наслідків, що передбачені в диспозиції ст. 239 КК України. У випадках притягнення до кримінальної відповідальності за цей злочин службових осіб, які вчинили його з використанням свого службового становища, їхні дії за наявності для того підстав мають кваліфікуватися також за відповідними нормами КК України, якими передбачено відповідальність за злочини у сфері службової діяльності (п. 3 ППВСУ № 17) [12].

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується умисною або подвійною (змішаною) формою вини. Остання полягає в тому, що умисел існує щодо суспільно небезпечного діяння у вигляді порушення чинних правил поведінки з небезпечними речовинами чи відходами, а необережність – щодо суспільно небезпечних наслідків у вигляді створення загрози життю та здоров'ю людей або іншим елементам довкілля. А в кваліфікованому складі – щодо настання реальних наслідків. При цьому мотив і мета для кваліфікації значення не мають.

У ч. 2 ст. 239 КК України в якості кваліфікуючої ознаки закріплено наслідок у вигляді загибелі людей, їх масового захворювання або настання інших тяжких наслідків. Відповідно до п. 6 ППВСУ № 17 загибель людей – це смерть хоча б однієї людини, що сталася внаслідок вчинення злочину, передбаченого ст. 239 КК України. Масове захворювання людей – заподіяння шкоди здоров'ю окремим особам, що відповідає за ступенем тяжкості тяжким або середньої тяжкості тілесним ушкодженням або заподіянням шкоди здоров'ю населення [12].

Так, відповідно до п. 5 ППВСУ № 17 під тяжкими наслідками слід розуміти такі: загибель чи масове захворювання людей; істотне погіршення екологічної обстановки в тому чи іншому регіоні (місцевості); зникнення, масові загибель чи тяжкі захворювання об'єктів тваринного й рослинного світу; неможливість відтворити протягом тривалого часу ті чи інші природні об'єкти або використовувати природні ресурси в певному регіоні; генетичне перетворення тих або інших природних об'єктів; заподіяння матеріальної шкоди в особливо великих розмірах тощо [12].

З'ясовуючи питання про те, чи є загибель або захворювання об'єктів тваринного світу масовими, суди, зокрема, повинні досліджувати відомості про кількість тварин, риби, інших організмів, які загинули або захворіли, їх поширеність на території України або конкретної адміністративно-територіальної одиниці (п. 5 ППВСУ № 17) [12].

Висновки. Підсумовуючи вищенаведене, можна зробити таке узагальнення: наявність у суспільно небезпечному діянні відповідних об'єктивних і суб'єктивних ознак дозволяє встановити юридичну підставу кримінальної відповідальності за злочинне забруднення або псування земель (ст. 239 КК України). Відповідно, це дозволяє притягувати до кримінальної відповідальності та справедливо-го покарання винних у цьому осіб. Саме це реалізує основний принцип кримінального права: «Кожний злочин повинен бути покараним».

Список використаних джерел:

1. Брайнин Я.М. Уголовная ответственность и ее основания в советском уголовном праве / Я.М. Брайнин. – М. : Госюриздат, 1963. – 275 с.
2. Карпушин М.П. Уголовная ответственность и состав преступления / М.П. Карпушин, В.И. Курляндский. – М. : Юридическая литература, 1974. – 232 с.
3. Багрий-Шахматов Л.В. Уголовная ответственность и наказание / Л.В. Багрий-Шахматов. – Минск, 1976. – 384 с.
4. Александров Ю.В. Уголовное право Украины: Общая часть : [учебник] / [Ю.В. Александров, В.И. Антипов, Н.В. Володько и др.] ; под ред. Я.Ю. Кондратьева, В.А. Клименко, Н.И. Мельника. – К. : Атика, 2002. – 448 с.

5. Братусь С.Н. Юридическая ответственность и законность / С.Н. Братусь. – М. : Юридическая литература, 1976. – 215 с.
6. Загородников Н.И. О пределах уголовной ответственности / Н.И. Загородников // Советское государство и право. – 1967. – № 7. – С. 39–40.
7. Кримінальне право України: Загальна частина : [підручник] / [М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.] ; за ред. проф. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К., 2004. – 480 с.
8. Курс уголовного права. Общая часть : [учебник для вузов] : в 2 т. / под ред. докт. юрид. наук, проф. Н.Ф. Кузнецовой, канд. юрид. наук, доц. И.М. Тяжковой. – М., 2002– . – Т. 1 : Учение о преступлении. – 2002. – 624 с.
9. Вереша Р. Поняття та підстава кримінальної відповідальності / Р. Вереша // Право України. – 2006. – № 12. – С. 97–103.
10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень ч. 3 ст. 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність) від 27 жовтня 1999 р. № 1-15/99 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-99>.
11. Про державний контроль за використанням та охороною земель : Закон України від 19 червня 2003 р. № 963-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/963-15>.
12. Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довілля : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 10 грудня 2004 р. № 17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/AD0C5BB53DB78E4BC2257B33005C5E10](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/AD0C5BB53DB78E4BC2257B33005C5E10).
13. Кримінальне право України: Загальна частина : [підручник] / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.] ; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 4-те вид., перероб. і допов. – Х. : Право, 2010. – 456 с.

